

Kroppens plats i rummet

– om den feministiska kunskapsteorins relevans för arkitektur- och stadsbyggnadsforskning

Carina Listerborn

Feministisk forskning kan, lika lite som annan forskning, särskilja sina analytiska redskap från politik och ideologi. Intressant forskning inbegriper en stark och tydliggjord vilja att visa på ett problem. Feministisk forskning vill synliggöra, problematisera och analysera maktstrukturernas könsnormer, vilket innefattar en vilja att förändra. Syftet med denna artikel är att diskutera hur feministisk teoribildning kan berika arkitektur- och stadsbyggnadsforskningen.

Lika villkor för kvinnor och män, är feminismens grundtema. Enkelt och oproblematiskt kan tyckas, men i verkligheten en ytterst kontroversiell fråga. I över hundra år har kvinnor i organiserad form utövat påtryckningar på politiker och andra makthavare, men ändå står vi idag med en arbetsmarknad som inte erbjuder samma villkor för kvinnor som för män, en ojämlik fördelning av hemarbetet, en juridisk skevhet och ett samhälle där kvinnor inte har fysisk integritet. Frågor som berör kvinnors rättigheter skjuts allt som oftast åt sidan för ”viktigare och tyngre” problem, (som t ex ekonomi). Varför är då de rådande strukturerna så seglivade när så många är överens om att kvinnor

och män *borde* ha lika rättigheter, skyldigheter och villkor? Åsikterna om *vad* som utgör problematikens kärna är många, liksom angreppssätten att hantera dem. Vad man kan vara överens om är att det behövs kunskap om på vilka olika sätt ojämlikheten kommer till uttryck och hur den reproduceras. Empiriska undersökningar, deskriptiva analyser och teoribildning är en väg till att göra oss mer medvetna om detta.

Jag vill inleda denna artikel med att diskutera varför feministisk teori generellt är vetenskapligt och politiskt relevant, samt hur jag tolkar dess utveckling. Min huvudintention är inte att här skriva in mig i den feministiska forskningsdiskursen utan att peka på hur feministisk teori kan påverka andra discipliner. Därför kommer jag att exemplifiera hur teoribildningen kan bidra till att vidga arkitektur- och stadsbyggnadsforskningens rumsanalytiska tänkande.

Det finns inga vattentäta skott mellan politik, ideologi och forskning och jag anser att det inte heller finns behov av sådana, däremot kan det i olika sammanhang vara viktigt att tydligt klargöra vad det är som diskuteras. Den mediala begreppsförvirringen verkar exceptionellt stor när det handlar om feminism. Anna Wahl skriver att när hon föreläser stöter hon ofta på fördomar och missförstånd kring feministisk

forskning. I en analytisk modell särskiljer hon mellan olika begreppsliga nivåer och delar upp feminismen i *forskning*, som ägnar sig åt att beskriva, förklara och tolka ojämlikheten mellan könen, *politik*, som organiserat arbetar för förändring mot lika villkor mellan kvinnor och män och *ideologi*, som talar om rättvisa och lika värde, alltså hur man tycker att det "borde vara". Resten: okunskap, missförstånd, föreställningar, anti-feminism hänvisar Anna Wahl till det som hon kallar *molnet* eller *feministspöket*.¹

Till viss del har förvirringen kring feminism att göra med att teoribildningen är relativt ung, varför omfattande interna begreppsdiskussioner pågår. Men den feministiska kunskapen bemöts också ofta med ett ointresse och en oförmåga att ta forskningen på allvar.

Feministisk forskning

Feministisk forskning eller kvinnoforskning² kan ses som paraplybegrepp för olika teoretiska riktningar, som t ex liberalfeminism, radikalfeminism, marxistisk/socialistisk feminism och post(strukturalistisk) feminism.³ I *Tolkning och reflektion*, skriver Mats Alvesson och Kaj Sköldberg att

epistemologiskt finns alla ståndpunkter representerade inom feminismen från positivism till postmodernism/-strukturalism.⁴

Trots det, finns en gemensam kärna för all feministisk forskning i det att den tar fasta på att kön är centralt för att förstå praktiskt taget alla sociala relationer, institutioner och processer. Könrelationer är förknippade med dominansförhållanden och är socialt skapade.⁵ Därtill kan läggas att feministisk forskning kännetecknas av att den är samhällskritisk, vetenskapskritisk och tvärvetenskapligt orienterad. Carin Holmberg och Margareta Lindholm understryker att feministisk teoriutveckling

...bör uppfattas som en pågående process, som får olika innebörd beroende på ämne, disciplin och historiskt och geografiskt sammanhang.⁶

I detta sökande och prövande har begreppsdiskussioner, utprovande av olika metoder/arbetsätt och teorimodeller varit väsentligt. Feministisk teori har stora likheter med marxistisk klassteori. Den förstnämnda har, eller har haft, nära samarbete med kvinnorörelsen och den senare med den manliga arbetarrörelsen.⁷ Båda teorierna har ett maktperspektiv,

men den feministiska rörelsen har utvecklat maktanalysen till att omfatta även den privata sfären under parollen: det personliga är politiskt.

Vad är det då den feministiska forskningen har pekat på, men som har gått tidigare forskning förbi? Dess främsta bidrag är antagligen att ha synliggjort kvinnorna. Varken kvinnors erfarenheter, historia eller det samhälleliga förtrycket av kvinnorna har i någon större utsträckning uppmärksammats av den traditionella vetenskapen. En av kvinnoforskningens centrala uppgifter har därför varit att "korrigera historieskrivningen" genom att leta fram det dolda eller glömda som handlar om kvinnors liv, samt att ifrågasätta de strukturer som leder till kvinnors underordning. Inom "eländighetsforskning" har man ägnat sig åt att synliggöra förtryck. Inom "värdighetsforskning" som är en annan sida av den tidiga forskningen, har man valt att se kvinnors kunskaper och erfarenheter som värdefulla och lyfta fram dem på ett mer positivt sätt.⁸

Detroniserandet av den traditionella forskningens förmenta objektivitet har varit, och är fortfarande, de feministiska forskarnas stora bidrag. Under objektivitetens obehagliga flagg har mycket skada skett sett ur ett kvinno- och minoritetsgruppsperspektiv. Helga Nowotny menar att den så kallade manliga vetenskapen inte är ett av kvinnorna upfunnet tema utan var ett resultat av den moderna vetenskapens framväxtbetingelser. Denna vetenskap har nu nått sina gränser och enheten upplöses i mångfald, skriver hon. Gör man en historisk tillbakablick ser man också hur tydligt den manliga vetenskapens makt har uttryckts, t ex genom Francis Bacons formulering; från lärare till elev

– Jag har i sanning kommit för att leda hela naturen med alla hennes barn till dig, ställa henne i din tjänst och göra henne till din slavinna.⁹

För vetenskapsmännen var det nödvändigt att tydligt distansera sig från naturen – den stora modern. Användningen av *kvinnna* som metafor för natur fick dock påtagliga konsekvenser för kvinnorna. Kvinnorna uteslöts från den nya vetenskapen, dels för att de som individer aldrig ansågs nå upp till manlig kapacitet, dels för att de som kategori associerades med den natur, som skulle kontrolleras och betvingas.¹⁰

Den feministiska kritiken av den manliga vetenskapens grundläggande begrepp innebar inledningsvis att användningen av dessa begrepp utvecklades och omtolkades. Senare diskussion har dock lett till ett ökat ifrågasättande av begrep-

pen i sig. Synen på existensen av en objektiv kunskap/vetenskap varierar dock mellan olika teoretiker. Vissa tidiga feminister, t ex feministiska empirister, hävdade att den traditionella vetenskapen endast behöver korrigeras; feministisk teori har gjort vetenskapen sannare och sexism och manscentrering/androcentrism är sociala fördomar som går att eliminera.¹¹ I takt med den feministiska teorins utveckling har kritiken av den traditionella vetenskapen vuxit sig allt starkare. Kritiken är mest uttalad inom den poststrukturalistiska feminismen som tar avstånd från den strukturalistiska föreställningen om en "...närvarande struktur, som [dessutom] betraktas som en *teoretiskt sann* eller *vetenskapligt riktig* struktur."¹² Strukturalisterna "ordnade" sina strukturer genom att ta utgångspunkt i en fixpunkt som de själva konstruerade och upptäckte därvid system, som de menade var vetenskapligt giltiga och sanna. Poststrukturalisterna däremot hävdar att det inte finns någon given fast punkt att utgå ifrån och avlivar därmed det påstådda sanningsvärdet i strukturalismens förgivettaganden; det finns inga stora berättelser eller sanningar, beroende på var vi sätter fixpunkten får vi olika berättelser. Sanningen är alltså en fråga om tolkning.¹³ Inom kvinnorörelsen väcktes kritik mot de feministiska teoretikerna som hade förklarat samhället utifrån strukturer byggda på arbetsfördelningen mellan könen (marxismfeminism) eller på patriarkala strukturer, baserade på sexuellt förtryck (radikalfeminism). Den främsta kritiken kom från svarta feminister och kvinnor i tredje världen, vilka menade att den vita borgerliga mannen endast hade ersatts av den vita borgerliga kvinnan. Feminismen som hade haft som ambition att lyfta fram de marginaliserade grupperna inom samhället, hade hamnat i en fälla.

Men att endast acceptera att det inte finns några stora berättelser eller någon fast punkt löser dock inte problemet; för vem och mot vem står då kampen. Samhället har uppenbarligen inte ändrat sig bara genom poststrukturalismens intåg, snarare tvärtom – allting blir giltigt därför att det inte finns någon kritik att enas kring.

Ståndpunktsteoretikerna är kritiska mot den absoluta relativismen. De menar att det finns en objektiv verklighet trots att framträdelsen varierar beroende på varifrån vi ser den. Problemet med den absoluta relativismen är enligt Sandra Harding att den saknar ett politiskt ställningstagande.

...oreflektad ställer den sig definitivt utanför de politiska och intellektuella behov som styr vårt vardagstänkande och

våra sociala vanor. Vår reaktion blir att undra hur det är möjligt för oss att inte vilja tala om för 'dem som bestämmer' *hur det verkligen förhåller sig* lika väl som att säga det till oss själva i syfte att uttrycka motstånd mot de tystnader och lögnar som utmärker de patriarkala tankesystem och vårt eget delvis hjärntvättade medvetande.¹⁴

Hennes lösning är att försöka kombinera relativismen med en politisk vilja och därmed acceptera instabiliteten i de teoretiska begreppen.

Ståndpunktsinriktningen försöker föra oss mot denna ideala värld genom att legitimera och upphöja den 'undertryckta kunskapen' hos kvinnorna, utan vilken denna postmoderna kunskapsteoretiska situation inte kan komma till stånd.¹⁵

Denna form av relativ relativism förefaller mig oftast vara den mest användbara ur ett pragmatiskt perspektiv, även om den absoluta relativismen kan få oss att skärpa tanken och ifrågasätta våra förgivettaganden.

Den kritik som vänts mot feminister, utanför de egna leden, handlar generellt om att feminister och kvinnoforskare anses föra en ensidig diskussion, där män framställs som förtryckare och kvinnor antingen som offer eller som motståndsrörelse. Kritikerna ser också en fara i att kvinnoforskare för det mesta är kvinnor, då möjligheten till distansering minskar. Inlevelse, närhet och identifikation, menar de, betonas ensidigt och en forskning utförd av män och kvinnor gemensamt vore att föredra för att på så vis nå både närhet och distans.¹⁶ Jag tror inte att män är ovälkomna i den feministiska forskningen, snarare tvärtom. Däremot är kanske intresset från manliga forskares sida inte så stort. Det är inte heller så att *endast kvinnor* har ett kön. Män måste inte forska om kvinnors liv och villkor, utan de kan mycket väl göra analyser som utgår från männens position i samhället. Således har också en mansforskning vuxit fram. Mansforskningens framväxt skulle också kunna bidra till att kvinnor i mindre utsträckning får utgöra undantag och avvikelser; kvinnofrågor är något som man kan nämna om man vill, men för det mesta förbise.

De dolda maktstrukturerna

Genom att osynliggöra könsrelationer riskerar vi alltså att hamna i ett tänkande och en forskning där mannen utgör norm. Från denna norm utgår sedan alla vidare jämförelser och tolkningar. Att vara annorlunda, den som avviker från

normen, utgör ett problem i vårt samhälle. Inför de avvikande minoriteterna och subkulturerna måste makthavarna ta ställning. Könsmaktsstrukturerna¹⁷ döljs idag ofta under den formella jämställdheten, och blir på så sätt mer problematisk att nå, även om den formella jämställdheten givetvis är något positivt. Vad gäller könsojämlikheten har vi i Sverige idag kommit till en situation där många kvinnor och män inte vill erkänna att den finns kvar. Ingen kvinna vill i ett uttalat "jämställt" land se sig som offer och utnyttjad och ingen man vill se sig som förtryckare och överordnad kvinnorna, därför att vi hela tiden blir påmind om, att i Sverige har vi det jämställt mellan könen och att alla har samma möjligheter. De misslyckanden som vi kan se på arbetsmarknaden, det sexuella våldet eller liknande frågor blir då pålagda och beroende av individen och inte samhällets strukturer – jämställdheten står ju inskriven i lagen. Dolda maktstrukturer påverkar oss starkt och könsmaktsasymmetrin är grundläggande i vår kultur, den finns inkodad i vårt tänkande.

För att knyta ihop denna diskussion om feministisk forskning och för att om möjligt få ett svar på frågan jag inledningsvis ställde, om varför strukturerna är så sega, måste vi alltså analysera de maktstrukturer som omger oss och som ingår i vår kultur. Hur ser då härskarstrategierna ut? Uteslutning och alienering¹⁸, könsens isärhållande och den manliga normens primat är återkommande teman. Yvonne Hirdman har formulerat dessa processer, som skapar olikhet och hierarki, i vad hon kallar ett *genussystem*. Isärhållandet mellan könen utmärks av att kvinnor och män gör olika saker på olika platser och den manliga normen innebär att kvinnor bedöms som avvikande. Männerna är samhällets måttstock, men det innebär inte att kvinnor alltid saknar status, inom sina områden kan de vara betydelsefulla. Kvinnor som grupp däremot har mindre rörelseutrymme i samhället än män och män har ofta kämpat för att hålla kvinnor utanför de områden där den verkliga makten finns. Hirdman lyfter fram könskontraktets förändring över tid och maktens rumsliga förankring och man kan således hävda att en rumsanalys med ett maktperspektiv kan vara ett fruktbart sätt att närma sig könsojämlikhetens problematik på.¹⁹

...kvinnors position i samhället i förhållande till mäns, utmärks av deras mindre plats, inskränkta rörelsefrihet, kontrollerade handlingar. Kvinnoförtrycket utmärks just av kontroll av kvinnors rörelseförmåga: i det fysiska och det

psykiska rummet. Det är utifrån sådan allmän empiri det finns anledning att hävda, att en maktförståelse mellan kön bör baseras på en uppfattning av makt som ett rumsligt begrepp: man kan formulera det så att A begränsar B:s utrymme, A lägger beslag på/hindrar B:s rörelsefrihet, A tar plats på B:s bekostnad.²⁰

Kroppens plats i rummet

I den ständigt återkommande debatten mellan likhetsfeminister och särartsfeminister har kroppen ofta utgjort ett problematiskt diskussionsämne. Likhet syftar på att man betonar likheten mellan könen mer än skillnaderna, särartstänkandet betonar könsens komplementära egenskaper och dess olikheter.²¹ För likhetsfeminismen som velat befria kvinnorna från biologiskt låsta resonemang, har det varit nödvändigt och riktigt att betona likheter mellan könen och kropparna istället för olikheter. Socialkonstruktivistiska perspektiv har dock ökat förståelsen för att även synen på biologiskt kön till stor del bygger på samhälleliga och kulturella konstruktioner. Hur vi ser på vår kropp, vad vi förmår vår kropp att göra osv., är beroende av vilket samhälle och vilken kultur vi tillhör. För att gå vidare i kunskapsbyggandet måste vi alltså acceptera kroppen som en del av samhället, med den medvetenheten att vår syn på kroppen inte är statisk. Den fysiska och biologiska kroppen är med andra ord viktig men föränderlig, och kroppen är en del av ett representationssystem på samma sätt som arkitekturen är det. Våra kroppar, vår blick, vår konst och arkitektur laddas med olika värden och utgör brickor i ett komplicerat politiskt spel.

I artikeln – "Bodies-Cities", skriver Elizabeth Grosz, att man istället för att skapa gränser mellan biologi – kultur, insida – utsida, manligt – kvinnligt, bör se på relationen mellan kropp och stad och betrakta dessa som av varandra avhängiga entiteter. Kroppen strukturerar staden och staden avspeglar kroppen.

The city is a reflection, projection, or product of bodies. Bodies are conceived in naturalistic terms, predating the city, the cause and motivation for their design and construction.²²

Elizabeth Grosz menar att kroppen och stadens relation kan beskrivas som "a interface" eller "a co-building", och säger vidare att det inte kan finnas en naturlig eller ideal miljö för kroppen.

If bodies are not culturally pre-given, built environments cannot alienate the very bodies they produce. However, what may prove uncondusive is the rapid transformation of an environment, ...²³

Om kroppen inte föregår kulturen kan det inte heller finnas miljöer som alierar de kroppar den producerar. Det finns mer eller mindre hälsosamma miljöer, men det finns inget onaturligt med staden.²⁴ Mycket forskning, främst av feministiska geografer, visar dock hur stadsmiljöer missgynnar kvinnor.²⁵ Den fysiska miljön vi lever i är nästan uteslutande byggd och planerad av män. Detta faktum borde spegla en manlig erfarenhet och ett manligt uttryckssätt och det borde också innebära vissa brister i miljöutformningen utifrån ett kvinnoperspektiv. Människor har av olika anledningar varit utestängda från det offentliga livet. Kvinnor är en stor grupp som traditionellt sett har varit bundna till hemmet och utestängda från offentligheten. Denna utestängningsprocess fortgår även idag. Sysslor som ofta faller på kvinnans lott – hämtningar/lämningar av barn, matinköp, vård av och omsorg om gamla, försvåras av den funktionsuppdelade staden som ofta skapar långa resor med kollektivtrafik. Kvinnor utnyttjar i högre grad kollektivtrafik dels beroende på att de ofta har lägre lön och svårare att ha råd med bil, dels därför att om ett hushåll har en bil används den oftare av mannen i familjen. En annan aspekt på den ”manligt” utformade staden är brist på insikt om hur den utnyttjas eller upplevs av kvinnor. Rent praktiskt kan den fysiska miljön försvåra framförandet av barnvagnar eller tunga kassar för de gående. Ett annat allvarligt problem är att många kvinnor begränsar sin rörelsefrihet därför att de är rädda att röra sig ute efter mörkrets inbrott. Miljöernas utformning är en del av denna problematik (i kombination med socioekonomiska, politiska och kulturella förhållanden). Rörelsefrihet och möjligheter att delta i det offentliga livet är grunden till en fungerande demokrati. För att kunna åstadkomma denna demokrati måste det finnas en kunskap om hur miljöer värdeladdas.

Grosz understryker att kroppen som begrepp måste problematiseras. I stället för att utgå från den manliga kroppen som norm är det viktigt att betona att kroppar är köns-specifika. Olika kön förhåller sig olika till den byggda miljön, stadens form och struktur.

...the city's form and structure provide the context in which social rules and expectations are internalized or habituated in order to ensure social conformity, or position social marginality at a safe or insulated and bounded distance (ghettoization). This means that the city must be seen as the most immediately concrete locus for the production and circulation of power.²⁶

Elizabeth Grosz talar om nödvändigheten att avtäckas rums-liga maktstrukturer. Denna process involverar ett abstrakt arbete med att avkoda strukturer.

I det följande ska jag med hjälp av ett exempel relaterat till mitt avhandlingsarbete ”Rädslans platser” som fokuserar kvinnors rädsla i det offentliga stadsrummet, konkretisera vilka strukturella förhållanden som kan medverka till uppkomsten och utvecklingen av kvinnors rädsla. I detta sammanhang spelar begreppet tilläggsbrott en central roll.

Kvinnors rädsla för *tilläggsbrott*; hänger samman med en rädsla för att förövaren förutom rånet eller inbrottet även ska begå ett sexualbrott. Relationen mellan rädsla och uppfattad våldtäktsrisk är med andra ord stark. Leslie Kanés Weisman beskriver rädslans psykologiska konsekvenser. Hon menar att den oavbrutna uppmärksamheten på kvinnors könstillhörighet gör att kvinnor inte tillåts ha någon egen rörelsefär. De kan inte reglera sina kontakter med främmande män på offentliga platser och därför förlorar de sin anonymitet. De lär sig att alltid vara alerta för att vaka över sina gränser så att ingen överträder dem;

Researchers have demonstrated that women avoid eye-contact, stiffen body posture, restrict movements, and move out of the way of pedestrian traffic more than men, a pattern of submissive behaviour...²⁷

Gill Valentine formulerar problemet på liknande vis; det som synes vara obehindrade val av gånggrutter kan vara ett resultat av ett noggrant uträknande av vilken väg som är säkrast

– women develop individual mental maps of places where they fear assault as a product of their past experience of space and secondary information.²⁸

Ett sexuellt hot eller övergrepp kan betraktas som den mest extrema formen av integritetskränkning och denna typ av hot riktas, i det offentliga rummet, nästan uteslutande mot kvinnor och barn. Sexualbrotten blir komplicerade också därför att män och kvinnor har olika uppfattning om vad

som är integritetskränkande. Kommentarer om kvinnors utseende är vardagsföreteelser, men gör att kvinnor sällan kan komma ifrån sin könstillhörighet, vilket i förlängningen påverkar deras självuppfattning.²⁹ En annan viktig aspekt av kvinnors rädsla är hur den formas genom media. Den plats där flest sexualbrott mot kvinnor sker, är som bekant, i hemmet och i ungefär 80% av alla sexualbrott är förövaren bekant med offret.³⁰ Denna bild förmedlar inte media och film.

Den könsrelation som präglar kvinnors rädsla i det offentliga rummet handlar om distansering; om vem som är *subjekt*, och vem som är *objekt*. Simone de Beauvoir har formulerat relationen på följande vis:

For him she is sex – absolute sex, no less. She is defined and differentiated with reference to man and not with reference to her; she is the incidental, the inessential as opposed to the essential. He is the Subject, he is the Absolute – she is the Other.³¹.../Women, like man, is her body; but her body is something other than herself.³²

Subjektet, den som definierar och bestämmer platsers användande, har makten att äga rummet. Detta ägande har ett subtilt uttryck. Beatriz Colomina visar på hur utformningen av platser på olika sätt kan reproducera de maktstrukturer som finns mellan könen. I *Sexuality and Space* gör hon en intressant arkitekturanalys, där hon för samman begreppen subjekt-objekt, privat-offentligt och pekar på blickens betydelse i utvecklandet av detta dikotoma begreppspar. Colomina ser i Adolf Loos' arkitektur, som hon liknar vid en teaterlåda, hur Loos i det privata/interiören placerar kvinnans sfärer synliga i rummet, men oskyddade då man kan bli sedd utan att se den betraktande. Colomina menar att arkitekten här är medskapare till en subjekt-objekt relation. Där Loos anser att den moderna staden kräver en insida och en utsida som kan skapa en helhet, och att fönstren mot yttrevärlden främst är till för ljusinsläpp, hävdar Le Corbusier att fönstren har en annan betydelse; att kunna se ut och dominera världen. Blicken i Le Corbusiers arkitektur skiljer sig från Loos' genom att istället för att liknas vid en teater, följer filmkamerans seende, men det är ändå samma kontrollerande öga. Här liksom hos Loos uttrycks en tydligt genderiserad värld, menar Colomina.³³

Griselda Pollock gör en konsthistorisk analys med liknande tema. I "Modernity and the spaces of femininity"

analyserar hon det moderna rummet i det sena 1800-talets Paris. I centrum för analysen står relationen rumslighet – blick, sexualitet – makt och hur kvinnors upplevda erfarenhet uteslutits (eller aldrig ingått i) kanoniseringen av den modernistiska konsten. Fram träder en bild av hur sexualiteten har könssegregerats och klasspräglats under den borgerliga mannens strukturering av tillvaron, där uppdelningen mellan privat och offentligt är väsentlig. Analysen handlar också om hur kvinnor har hanterat sina möjligheter att uttrycka sig i sammanhang där deras rörelsefrihet, fysiskt och mentalt, har varit begränsade. Vad betyder det att vara kvinna och konstnär, när ägandet av blicken är könsbunden? Mannen kunde måla kvinnan som objekt, därför att han var det absoluta subjektet. För en kvinnlig konstnär blev det konstnärliga utövandet betydligt mer komplicerat. Både utifrån ett rumsligt perspektiv – var hon kunde befinna sig, och utifrån ett seendeperspektiv – vad hon kunde tillåtas se på. Flanören, som var den modernistiska mannens ideal, kunde med blicken socialisera kvinnan rumsligt och begränsa hennes utnyttjande av offentligheten, vilket påverkade hennes möjliga val av konstmotiv. Griselda Pollock avslutar:

Modernity is still with us, ever more acutely as our cities become in the exacerbated world of postmodernity, more and more a place of strangers and spectacle, while woman are ever more vulnerable to violent assault while out in public and are denied the right to move around our cities safely.³⁴

Samtidigt har staden utgjort en mycket viktig arena för kvinnors frigörelse. Kvinnors kamp har varit möjlig i en anonym urban miljö som också ger tillfällen till fler oförutsedda möten människor emellan. Till staden har unga kvinnor flyttat för att själva kunna välja sin livsstil, då landsbygdens intensiva sociala kontroll verkat begränsande.

Elizabeth Wilson kritiserar de feminister som säger att det aldrig skulle kunna finnas en kvinnlig *flâneur* och att "the urban scene was at all times represented from the point of view of the male gaze"³⁵. Hon pekar på tendensen som finns att överdriva subjekt – objektsrelationen och hämtar motexempel från sekelskiftets Paris.

Women did participate actively as well as passively in the spectacle, and the whole Parisian atmosphere of pleasure and excess, both sexual and political, did create an environment in which women were able to gain certain freedoms – even if

the price of this was their over-sexualisation and their participation in what was often a voyeuristic spectacle.³⁶

Den kvinnliga sexualiteten, presenterad i form av t ex Emile Zolas *Nana*, representerade den okontrollerade oordningen. *Nana* – den prostituerade kvinnan – var en kanal genom vilken pengar, juveler, mat och vin flödade. Män ruinerade sig själva och sina familjer för hennes skull. Sexualiteten har här en stark koppling till ekonomi och politik. En annan form av kvinnligt aktivt deltagande i staden kunde ske i de sfärer som utgjorde en slags privata zoner i det offentliga stadslivet. Hit hör de kring sekelskiftet framväxande varuhusen. Där fanns även restauranger, vilorum och läsrum dit kvinnor kunde gå utan ”förkläden” eller manligt sällskap. Här ägde kvinnorna rätten till blicken, menar Wilson. Ytterligare en form för kvinnligt stadsliv fanns inom den Parisiska lesbiska subkulturen, där t ex författaren Colette levde. De var både tolererade och förtryckta och skapade egna platser att mötas på. Bilden av den fria kvinnan var alltid ambivalent, understryker Wilson, antingen sårade och utslagna såsom Edith Piaf framställer dem, eller som farliga och erotiska, som *Nana*. Kvinnan framställdes ofta som en sexualiserad varelse, men samtidigt var det denna miljö som utgjorde bakgrunden till ett av feminismens pionjärverk, Simone de Beauvoirs *Det andra könet*.

The city provided a world in which you could dispense altogether with the trappings of bourgeois privacy; for years her home was a hotel room; her base was a café; there she wrote her books, ate her meals, met her friends and lovers./.../a well-established public urban world offered her a stage on which she could appear in her own right. For Simone de Beauvoir, Paris was freedom.³⁷

Wilsons analys bidrar till en perspektivförskjutning som nyanserar bilden av kvinnans och mannens relation i det offentliga rummet, i det att hon säger att kvinnor inte *måste* vara passiva även om de är utsatta för den manliga objektifierande blicken. Kvinnor har i alla tider varit aktiva subjekt när de har försökt förverkliga sina drömmar eller bara försökt att leva ett drägligt liv inom ramen för ett samhälle som sätter upp olika normer och regler för kvinnor och för män. Problemen med dessa normer ska dock inte nonchaleras – att bli objektifierad utifrån en manlig syn på sexualitet, att associeras med olika fenomen, att inte själv få skapa sin

identitet är kanske en orsak till den rädsla kvinnor kan uppleva i olika sammanhang.

För att sammanfatta de ovan förda resonemangen vill jag använda mig av Doreen Massey's tänkande kring hur sociala fenomen och rumslighet konstitueras genom sociala relationer. Relationerna innefattar kategorier som klass och kön och därför också maktrelationer. Ur detta perspektiv är det rumsliga politiskt, eftersom det rumsliga kan beskrivas som ”social relations stretched out”.³⁸ För att kunna förstå hur de sociala relationerna formar vårt vardagliga liv, inbyggda som de är i våra fysiska miljöer, måste vi analysera relationerna i förhållande till den byggda miljön och på så vis få en bild av hur makten reproduceras i skapandet av våra miljöer.

Vilka platser upplevs då som farliga? Beroende på köns- maktrelationen som jag här diskuterat, lär sig kvinnor att vara rädda för ett allestädes närvarande sexuellt hot. Detta står inte i proportion till en statistisk risk för att utsättas för brott, men är inte heller orealistisk, eftersom kvinnor alltid måste vara på sin vakt. *Rädslan* för att utsättas för ett brott relateras ofta till en upplevelse av ödslighet och tomhet, där förövaren har total kontroll över offret. Platser som omtalas som obehagliga är parker, parkeringshus, tunnlar, undergångar, ödsliga bakgator, trappor, hållplatser, industriområden och andra övergivna områden. Mellanrum, vrår, dålig belysning i kombination med rykten skapar skrämmande platser.

De typer av platser jag talar om här är alla präglade av en brist på gemensam medborgerlig social kontroll och närvaro, vilket ofta beror på att tillgänglighet för gångtrafikanter eller kollektivtrafikresenärer är undermålig; staden är byggd för bilar. Trafikstaden, är kopplad till en manlig teknokratisk erfarenhet och vardag vilket i sin tur ger kvinnor (och andra som inte identifierar sig med den manliga normen) signaler om att stadsrummet är definerat och bestämt av andra än dem. Att inte känna igen sig/känna in sig skapar en kunskap om att det är en felaktig plats att vistas på och man känner sig lätt utsatt. Kan man känna sig ”hemma” om det är andra som (omedvetet?) genom utformningen har definerat platsen och man upplever sig vara ett objekt för andras blickar? Ju färre kvinnor som vill vistas i det offentliga rummet desto mer obehaglig upplevs staden vara, då man inte ser några likar att identifiera sig med. Så menar jag att problemet kan formuleras.

Det handlar alltså till stor del om vårt tänkande kring plats och rum. Kan man då komma förbi det dikotoma tänkandet, när språket ständigt fångar oss? Vilka begrepp finns det att tillgå?

Språk och rum

Den feministiska teoribildningen betonar att språket och begreppen konstituerar vår verklighetsuppfattning. Därför är det viktigt att förhålla sig reflexivt till det sätt på vilket vi använder begreppen. Om feminismens syfte är att motverka stereotypa och essentiella könsbeskrivningar är det ett problem att vi i själva användandet av kategorier som kvinna/man reproducerar begreppen. Det skapas en språkfälla som kan stigmatisera eller offergöra kvinnor.

Julie Kathy Gibson-Graham gör kopplingen mellan språk och rum och betonar att rummet självt är socialt producerat och historiskt specifikt.³⁹ När man talar om kvinnans utsatthet och om våldtäktsproblematiken reproducerar man könspositionerna genom att benämna dem med redan bemittade begrepp;

... 'rape-script' portrays women's bodies and female sexuality in spatial terms as an empty space waiting to be invaded/taken/formed...⁴⁰

Hon menar att feminister/geografer som har arbetat med t ex rädsans geografi är bundna vid fallologocentrismen och dess språk, vilket gör att åtgärder som bemanningen av offentliga transporter och garage, bättre belysning osv., är ett accepterande av både "Phallos and Capital". Hennes förslag är att vi måste fokusera de grundläggande strukturerna och se variationen av platser och "kvinnligheter" istället för att låsa fast en kvinnoidentitet som offer och stigmatisera platser som farliga.

Vad det gäller detta problem, anser jag att det snarast handlar om olika nivåer man kan arbeta på. Naturligtvis bör man försöka tänka utanför de givna ramarna och se problemet som en kulturell och socialt strukturell fråga, men kravet på bättre belysning motarbetar knappast ett sådant synsätt. Snarast tvärtom; att synliggöra behovet av bättre belysning är kanske en könsteoretisk och strukturell fråga.

Självfallet har det postmoderna inflytandet över det feministiska tänkandet haft en oerhörd betydelse för en förändring av synen på könsrelationsrelationerna. Men min oro inför dessa postmoderna tendenser är att det endast

sker en betydelseskiftning av förtrycket, medan förtrycket kvarstår. De borgerliga idealen och de borgerliga sociala normerna lever fortfarande en mycket livaktig tillvaro, om än med en större variation. Ett exempel på detta är science-fictionfilmer där miljöer och teknik utvecklas men köns- maktssymmetrin kvarstår. Gibson-Graham har dock rätt när de säger att den multipla kvinnliga erfarenheten måste betonas och att intagande av staden måste ske på fler plan. Ett av dessa plan är kanske just att säkerställa att fler kvinnor vågar sig ut på gatorna (under bättre belysning) och därmed kan samexistera med de som redan har tagit rummet i besittning.

Det finns alltså en stor risk att vi stagnerar i vårt tänkande utifrån den struktur vi lever i och accepterar att vissa platser är farliga för kvinnor. Budskapet slås fast att vissa platser inte ska besökas vid vissa tidpunkter på dygnet. Doreen Massey förespråkar i en artikel, "Plats/Identitet/Feminism", relationstänkandet som en möjlig väg att överbrygga de problem som bland annat Gibson-Graham pekar på. Massey menar att det måste vara möjligt att kunna tala om "platsen" och dess unika och egenartade karaktär, utan att fastna i en fanatisk nationalism och regionalism där man ser på platsen som en säker reträttplats från den Andre. Det finns "en fantasi om platsen som stängd, koherent, integrerad, som autentisk, som 'hemma', som en säker reträttplats."⁴¹ Hon söker ett sätt att beskriva sambandet mellan rumslighet och konstruktionen av identitet utan att fastna i ett distansierande mellan sig Själv och den Andre. Hon menar att feministerna har bidragit till att motverka det dikotoma tänkandet genom att beskriva identiteten i termer av samspel med andra – ett relationstänkande. Relations- tänkandet är viktigt för att inte fastna i cementerade roller där maktförankringen är fastslagen. Genom att poängtera dialogen kan man motverka segregering. Dialogen innebär möten och konflikter, men framförallt att olika grupper blir synliga för varandra. Ett särskiljande mellan könen utgör, som tidigare nämnts, en grund till förtryck, men samtidigt måste kvinnor som grupp ges tillfälle att synliggöra sina kvinnospecifika erfarenheter eftersom det annars döljs under det förment jämställda.

Feminismens generaliserbarhet

Det är viktigt att komma ihåg att kvinnor inte är en homogen grupp, här finns skillnader i klass, livsstil, intressen osv.,

men att kvinnor *blir en kategori* i ett samhällssystem där de inte bemöts/bedöms utifrån sina mänskliga kvaliteter utan utifrån sin könstillhörighet. Kvinnoförtrycket har stora likheter med förtryck av andra underprivilegerade grupper varför många av de feministiska teorierna är generaliserbara. Nancy Duncan formulerar sig på följande vis:

If feminism is to liberate women, it must address virtually all forms of domination because women fill the ranks of every category of oppressed people. Indeed the ontological status of woman and even of women has shifted for academic feminists in light of influential arguments showing that women, per se, do not exist.⁴²

En feministisk analys av stadens utformning kan med andra ord både klargöra och medvetandegöra hur verkligheten och vardagen fungerar utifrån kvinnornas perspektiv, och ge kännedom om hur den byggda miljön skulle kunna anpassas till de många olikartade människorna. För att medverka till förändring menar Jos Boys att arkitekten kan förhålla sig kritiskt till "the masculinist model of architectural knowledge";⁴³

This does not negate the value of architectural knowledge and expertise; instead it moves it to a different place. These

architects would have sophisticated skills in the formal manipulation of three-dimensional spaces and an up-to-date involvement with, and broad based discussion of, design and popular cultures. They would combine this with a detailed understanding of, and an entrepreneurial approach to, how procurement, design, building and management processes impact in the actual shape of buildings and of the complexity of relationships between architectural form and its actual social use and experience by different groups in society.⁴⁴

Det handlar om att finna nya vägar att se på arkitektur och tillblivelseprocesser. Rummet och rumslighet betraktas ofta som neutralt därför att makten över rummet är svårfångad och svåranalyserad. Eftersom makten och besluten är fördelade och utspridda på flertal maktbärare på olika nivåer framstår arkitekter och planerare som osynliga maktbärare. Frågan om vem som bär ansvar för miljöutformningar är oklar, men en storstad formas inte av en slump, det finns en maktförankring och den måste synliggöras. Jag menar att med det kunskapsfält som feministisk forskning har öppnat dörren till, kan vi inte längre skylla på okunskap och omedvetenhet om könsmaktsrelationernas betydelse för den fysiska utformningen. Det är allas vårt ansvar att ta dessa frågor på allvar och bidra till att skapa ett samhälle alla vill leva i.

Noter

1. Se Wahl, Anna (1996)
2. Begreppen används parallellt. Feministisk forskning är det begrepp jag generellt använder eftersom jag vill betona könsrelationerna och inte endast kategorin kvinnor, samt den emancipatoriska aspekten. Kvinnoforskning har dock traditionellt varit det mest vedertagna begreppet då man har velat synliggöra kvinnor som grupp. Genusforskning, jämställdhetsforskning används också för att peka på att båda könen är inbegripna.
3. För vidare utveckling av dessa begrepp se t ex Holmberg, Carin & Lindholm, Margareta (1989), s 220 – 234, och Tong, Rosmarie (1991)
4. Alvesson, Mats & Sköldberg, Kaj (1994), s 287
5. Se ibid
6. Holmberg, Carin & Lindholm, Margareta (1989), s 211
7. Därmed inte sagt att arbetarrörelsen inte har gynnat kvinnor, liksom kvinnorrörelsen har gynnat män, t ex genom att skapa möjligheter för män att vara hemma med sina barn osv.
8. Se Holmberg, Carin & Lindholm, Margareta (1989), s 215
9. Citat efter Nowotny, Helga (1983), s 19
10. Se ibid, se även Merchant, Carolyn (1994)
11. Se Harding, Sandra (1987), s 4–20
12. Kemp, Peter (1990), s 112
13. Se ibid
14. Harding, Sandra (1987), s 7
15. Ibid, s 14
16. Alvesson, Mats & Sköldberg, Kaj (1994), s 296 ff
17. Jag tänker alltså även fortsättningsvis prata om strukturer, trots ovan förda diskussion, eftersom jag ser att det finns en distinktion mellan att tala om strukturer och strukturalism per se.
18. Se t ex Saarinen, Aino (1989), s 62 –74
19. Se även t ex Jeffner, Stina (1997), och Lundgren, Eva (1991), för en bild av hur män utökar sitt livsrum på bekostnad av kvinnornas, och Lindholm, Gunilla (1995), för en bild av könsfördelningen av barns utnyttjande av skolgården.

20. Hirdman, Yvonne (1990), s 79
21. Se t ex Holm, Ulla (1993)
22. Grosz, Elizabeth (1992), s 245
23. Ibid, s 249
24. Om kvinnors positiva förhållande till staden – staden som arena för frigörelse, se även t ex Wilson, Elizabeth (1991)
25. För närmare analyser se t ex Greed, Clara H. (1994), Little, Jo (1994), och Women and geography study group of the IBG (1985). Samt för svenska förhållanden Boverket (1996)
26. Grosz, Elizabeth (1992), s 250
27. Weisman, Leslie Kanes (1992), s 69
28. Valentine, Gill (1989), s 386
29. Se Little, Jo (1994)
30. Se Tiby, Eva (1991)
31. de Beauvoir, Simone (1949, 1968), s 16
32. Ibid, s 57
33. Colomina, Beatriz (1992)
34. Pollock, Griselda (1988), s 89
35. Wilson, Elizabeth (1991), s 56
36. Ibid, s 56
37. Ibid, s 63 f
38. Massey, Doreen (1994), s 1 ff
39. Gibson-Graham, Julie K. (1997), s 307
40. Ibid, s 310
41. Massey, Doreen (1998), s 22
42. Duncan, Nancy (1996), s 2
43. Boys, Jos (1996), s 43
44. Ibid, s 44

Carina Listerborn
Inst. för Stadsbyggnad
Chalmers, Göteborg

Referenslista

- ALVESSON, MATS, SKÖLDBERG, KAJ (1994) *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*, Lund.
- BOYS, JOS (1996) "Neutral gazes and knowable objects – challenging the masculinist structures of architectural knowledge" i *Desiring Practices*, Rüedi, Wigglesworth, McCorquodale (red), London.
- BOVERKET (1996) *Hela Samhället – jämställdhetsaspekter på fysisk planering och byggd miljö*, Boverkets rapport nr 1996:4, Karlskrona.
- COLOMINA, BEATRIZ (1992) "The split wall: domestic voyeurism." i *Sexuality and space*, B Colomina (red), New York.
- DUNCAN, NANCY (red) (1996) *Body Space*, London & New York.
- DE BEAUVOIR, SIMONE (1949, 1968) *The second sex*, London.
- GIBSON-GRAHAM, JULIE K. (1997) "Postmodern becomings: From the space of form to the space of potentiality..." i *Space and social theory: Interpreting modernity and postmodernity*, G Benko, U Strohmayr (red), Oxford.
- GREED, CLARA H. (1994) *Women and planning – Creating gendered realities*, London and New York.
- GROSZ, ELIZABETH (1992) "Bodies-Cities" i *Sexuality and space*, B Colomina (red), New York.
- HARDING, SANDRA (1987) "Instabilitet i den feministiska teori- bildningens analytiska kategorier." *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, 2–3/1987, s 4–20.
- HIRDMAN, YVONNE (1990) "Genuskontraktet" *Maktutredningen*, SOU 1990:44.
- HOLM, ULLA (1993) *Modrande och praxis*, Göteborg

- HOLMBERG, CARIN, LINDHOLM, MARGARETA (1989) "Feministisk Teori" i *Moderna samhällsteorier*, Per Månsson (red), Stockholm.
- JEFFNER, STINA (1997) "Liksom våldtäkt, typ" *Om betydelsen av kön och heterosexuallitet för ungdomars förståelse av våldtäkt*. Uppsala.
- Kemp, Peter (1990) *Döden och maskinen – en introduktion till Jacques Derrida*, Stockholm.
- LINDHOLM, GUNILLA (1995) *Barndomsparadis och barndomsprojekt – förhållningssätt till platser för barn*, Inst. för landskapsplanering, Alnarp.
- LITTLE, JO (1994) *Gender, planning and the policy process*. Oxford.
- LUNDGREN, EVA (1991) *Våldets normaliseringsprocess: två parter – två strategier*, ROKS, Stockholm.
- MASSEY, DOREEN (1994) *Space, place and gender*. Oxford
- MASSEY, DOREEN (1998) "Plats/Identitet/Feminism" *MAMA-DIVAN*, feb/1998, s 22–24.
- MERCHANT, CAROLYN (1994) *Naturens död – Kvinnan, ekologin och den vetenskapliga revolutionen*, Stockholm/Stehag.
- NOWOTNY, HELGA (1983) "Hur manlig är vetenskapen?" *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 1/1983, s 18–28.
- POLLOCK, GRISELDA (1988) "Modernity and the spaces of femininity" i *Visions And Difference – Femininity, feminism and the histories of art*, London.
- SAARINEN, AINO (1989) "Kvinnoforskningens interventionsprojekt – problem och utmaningar" *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 3–4/1989, s 62–74.
- TIBY, EVA (1991) "Kvinna och rädd?" Wiklund, Gunilla (red), *Rädslan för brott*, BRÅ, Stockholm, 1991:2.
- TONG, ROSMARIE (1991) *Feminist thought – A comprehensive introduction*, London/Sydney/Wellington.
- VALENTINE, GILL (1989) "The geography of womens fear." *Area* 21:4.
- WAHL, ANNA (1996) "Molnet – att föreläsa om feministisk forskning". *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 3–4/96, s 31–44.
- WEISMAN, LESLIE KANES (1992) *Discrimination by design – a feminist critique of the man-made environment*, Urbana & Chicago.
- WILSON, ELIZABETH (1991) *The sphinx in the city*, Cambridge
- WOMEN AND GEOGRAPHY STUDY GROUP OF THE IBG, (1985) *Geography and gender*, London.

